

Ірина Сухіна

Інститут спеціальної педагогіки і
психології імені Миколи Ярмаченка
НАПН України
orcid.org/0000-0001-7838-1948

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РОДИН, В ЯКИХ ВИХОВУЮТЬСЯ ДІТИ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

В статті йдеться про особливості надання психологічної допомоги родинам, в яких виховуються діти з порушеннями інтелектуального розвитку, а саме: розкривається зміст психологічного супроводу родин; основні напрями роботи (психологічне вивчення родин, психологічне консультування родин, психолого-педагогічна та психокорекційна робота). Висвітлюються цілі та завдання психолого-педагогічної та психокорекційної напрямів. А також розглядаються психокорекційні механізми, які сприяють гармонізації родин з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку. Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні науково-методичного забезпечення психологічного супроводу родин, які виховують дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Ключові слова: психологічний супровід, діти з інтелектуальними порушеннями, психолого-педагогічний напрям роботи, психокорекційний напрям роботи.

Постановка проблеми. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами, зокрема, з порушеннями інтелектуального розвитку, є одним із важливих компонентів сучасних інноваційних перетворень в галузі спеціальної освіти. На сучасному етапі його реалізації важливого значення набуває сприйняття родини, в якій виховується дитина з інтелектуальними порушеннями, як мікросоціуму, від оптимального функціонування якого залежить психічний розвиток дитини. На відміну від людей, які переживають кризові ситуації, що мають тимчасовий характер, родини,

які виховують дітей з інтелектуальними порушеннями, відчують пригніченість від ситуації хронічного пролонгованого стресу (А.Л.Душка, М.І.Радченко, Г.В.Кукуруза). В умовах недостатньої соціальної захищеності та невизначеності життєвих шляхів такі родини стають однією з найуразливіших соціальних груп. Це свідчить про те, що розробка психологічного супроводу родини, в якій виховується дитина з інтелектуальними порушеннями, є досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами знаходить відображення у низці публікацій вітчизняних і зарубіжних фахівців. Значний внесок зроблено вченими і практиками А.Л.Душка, А.Г. Кукуруза, Е. К. Лютова, Е. М. Мастюкова, Г. Б. Мона, М.І.Радченко, Т.В.Скрипник, Л.І.Солнцева, В. В. Ткачова та інших, в працях яких висвітлюються проблеми родинно-центрованому підходу при ранньому втручання дітей з особливими потребами, психологічна допомога батькам дітей з аутизмом та іншими психофізичними особливостями розвитку. Разом з тим потребує вирішення проблема психологічної допомоги родинам, які виховують дітей з інтелектуальними порушеннями.

Формулювання цілі статті. Метою статті є висвітлення проблема психологічного супроводу родин, в яких виховуються діти з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу та результати досліджень.

Народження дитини з порушеннями в розвитку завжди є стресом для родини. Труднощі, пов'язані з вихованням дитини з особливими потребами, зумовлюють якісні зміни в життєдіяльності сім'ї, дезадаптують її та призводять до сімейної кризи. Так, переживання сім'єю стресу, що виникає під час народження (чи встановлення діагнозу) дитини з особливими потребами порушує структуру сім'ї кількісно (з'являється новий член сім'ї) та якісно (збільшується ризик відмови батьків від дитини, можливе розлучення батьків, змінюється стиль сімейних взаємин, прогресує соціальна ізоляція родини). Подібні структурні зміни викликають функціональні порушення: кожна сімейна функція (економічна, репродуктивна, рекреаційна, виховна тощо) видозмінюється, набуває нового значення, з'являються нові, специфічні функції, як реабілітаційна, компенсуюча, корекційна. Дослідження свідчать про зміни в функціонуванні вищезгаданих сімей на декількох рівнях [3]. Психологічний рівень характеризується змінами в емоційно-вольовій та особистісній сферах батьків. Зміни на соціальному рівні виявляються порушеннями подружніх, батьківських та екстрасімейних стосунків (спілкування з родичами, друзями). Соматичний рівень страждає у результаті перевищення рівня навантажень, тобто у батьків можуть виникати різні соматичні захворювання, астенічні та вегетативні розлади.

Актуальність розробки психологічного супроводу родин, в яких виховуються діти з інтелектуальними порушеннями у межах психолого-педагогічного процесу обумовлена тим, що родина не здатна у повній мірі виконувати роль базової структури для забезпечення максимально сприятливих умов для оптимального розвитку і навчання дитини з особливими освітніми потребами.

Відмічається, що у якості травмуючого фактора, який визначає особистісні переживання батьків дітей з відхиленнями у розвитку, виступає комплекс психічних, рухових і емоційно-особистісних розладів їхніх дітей. Вираженість порушень, їхня стійкість та довготривалість впливають на глибину особистісних переживань батьків, особливо глибоко, якщо вони самі здорові та не мають ніяких психофізичних відхилень.

Причини порушення функціонування родин пов'язані з психологічними особливостями проблемної дитини, а також із великим емоційним навантаженням, яке несуть члени сім'ї у зв'язку з довготривалим стресом. Багато батьків у даній ситуації

виявляються безпорадними. Зокрема, В.В.Ткачова характеризує їхній стан як внутрішню (психологічний) і зовнішню (соціальний) безпорадність [3]. Процес подолання кризового стану протікає своєрідно в кожній родині. Одні батьки повністю справляються з новою життєвою ситуацією, інші застрягають на етапі усвідомлення удару, залишаються в соціальній ізоляції, потребуючи підтримки фахівців.

Знання цих особливостей дає фахівцям змогу ідентифікувати стан батьків і дитини. Надалі доцільно спланувати конкретні заходи щодо зміни наявних (поведінкових) стратегій батьків на відповідні й ефективніші.

Сучасний підхід до родин, в яких виховуються діти з порушеннями інтелектуального розвитку, дозволяє розглянути її як реабілітаційну структуру, яка має потенційні можливості для створення максимально сприятливих умов для розвитку і виховання дитини [1,2,3,4,5].

Позитивне ставлення до дитини з інтелектуальними порушеннями та формування установки на прийняття її особливостей дозволяють батькам знайти новий життєвий сенс, підвищити самооцінку, гармонізувати самосвідомість і взаємостосунки з дитиною.

Активізація діяльності батьків і формування в їх свідомості потреби в наданні допомоги дитині є основним психокорекційним механізмом, що сприяє гармонізації їхньої психіки. В процесі проведення психологічних заходів постійно розширюються знання батьків про психофізичні особливості дитини, підвищується їхня педагогічна компетентність, виховний потенціал сім'ї. Вони також опановують практичні навички, що дозволяють їм методично правильно спілкуватися з дитиною та ефективно піклуватись про неї.

Реалізація комплексного підходу до здійснення психологічної допомоги дозволяє через оптимізацію внутрішньої атмосфери, гармонізацію міжособистісних, подружніх, батьківсько-дитячих та дитячо-батьківських відносин вирішувати проблеми диференціальної і адресної допомоги проблемній родині

Весь зміст психологічного супроводу родин, в якій виховуються діти з порушеннями інтелектуального розвитку, може бути представлено в *трьох напрямках* [3]:

I - психологічному вивченні проблем, що виникають у різних членів сім'ї в зв'язку з вихованням в ній дитини (особи) з порушеннями розвитку;

II - психологічному консультуванні сімей;

III - психолого-педагогічної та психокорекційної роботи з дітьми та їхніми батьками.

Науковою основою комплексного підходу до корекційно-реабілітаційної роботи є методологія діалектичного системно-структурного аналізу, у контексті якої всі компоненти системи розглядаються у взаємозв'язку і цілісно. У психологічному плані комплексний підхід передбачає єдність впливів на інтелектуальну, вольову, емоційну та діяльнісну сферу особистості, що спрямовані на формування не лише знань і умінь, а й мотивів і потреб, стосунків, ідеалів, переконань особистості.

Цілями психологічної допомоги родині, в якій виховується дитина з порушеннями інтелектуального розвитку, є наступні:

- забезпечення адекватних мікросоціальних умов розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями в сім'ї;
- оптимізація самосвідомості батьків;
- формування позитивного ставлення близьких осіб до дитини з інтелектуальними порушеннями.

Основною метою в психокорекційній роботі з батьками є формування у батьків позитивного ставлення до дитини, яка має порушення інтелектуального розвитку. Адекватність позиції батьків дозволяє їм знайти новий життєвий сенс, гармонізувати

самосвідомість і взаємостосунки з дитиною, підвищити власну самооцінку. Це, в свою чергу, забезпечує використання батьками гармонійних моделей виховання і, в перспективі, оптимальний варіант соціальної адаптації дитини.

Цілеспрямований психологічний вплив якісно змінює роль батьків. Вони активно включаються в психокорекційний і одночасно виховний процес власної дитини. Цей процес позитивно впливає на формування адекватних батьківсько-дитячих контактів. Своєчасно надана психолого-педагогічна допомога оптимізує особистісний розвиток дитини і сприяє зняттю психологічних проблем у самих батьків.

1. Психологічне вивчення родини, в якій виховується дитина з порушеннями інтелектуального розвитку.

Основна мета психологічного вивчення сім'ї – виявлення причин, що перешкоджають адекватному розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями та дестабілізують внутрішньосімейну життєдіяльність.

На початку психологічного вивчення родини, яка виховує дитину з порушеннями інтелектуального розвитку, збираються загальні відомості про родину (анкетування). Потім визначається: структура родини, психологічний тип батьків, особливості внутрішньосімейних стосунків, моделі виховання.

Методи, які для цього використовуються психологом:

- 1) спостереження;
- 2) застосування спеціальних опитувальників.

Наприкінці психолог робить аналіз психологічного дослідження родини і складає психологічне заключення.

II. Психолого-педагогічне консультування та родинне консультування. Воно частіше здійснюється в рамках єдиної консультативної процедури. Практична робота з родинами вихованців у спеціальних освітніх установах дозволила нам виділити наступну організаційну форму консультування сім'ї.

Етапи консультування:

- 1). Знайомство, встановлення контакту, необхідного рівня довіри і взаєморозуміння.
- 2). Визначення проблем родини зі слів батьків або осіб, які їх заміщають.
- 3). Психолого-педагогічне вивчення психофізичних особливостей дитини.
- 4). Визначення моделі виховання, яка використовується батьками і діагностика їх особистісних властивостей.
- 5). Формулювання психологом реальних проблем, що існують в родині.
- 6). Визначення способів, за допомогою яких проблеми можуть бути вирішені.
- 7). Підведення підсумків, резюмування, закріплення розуміння проблем у формулюванні психолога.

III Психокорекційна робота з сім'ями, в яких виховуються діти з інтелектуальними порушеннями.

У психокорекційної роботи з родиною, яка виховує дитину з інтелектуальними порушеннями, виділяється два напрями:

- 1). Психолого-педагогічна корекція;
- 2). Психокорекційна робота (групова та індивідуальна).

Здійснюючи психолого-педагогічну корекцію, психолог організовує заняття з

особливою дитиною і її батьками (частіше матір'ю). Тут перед фахівцем ставляться наступні цілі:

- створення оптимальних умов для гармонійного розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями в родині;
- переструктурування ієрархії життєвих цінностей батьків дитини з інтелектуальними порушеннями, оптимізація їхньої самосвідомості;

- гармонізація психологічного мікроклімату в родині;
- корекція міжособистісних стосунків у родині (дитячо-батьківських, подружніх, батьківсько-дитячих, сіблінгових);
- формування психолого-педагогічних знань і умінь, підвищення виховної компетентності батьків (осіб, які їх заміщають).

Орієнтуючись на ці цілі, психолог вирішує наступні завдання:

- навчання батьків (матері) спеціальним корекційним і методичним прийомам, необхідним для проведення занять з дитиною інтелектуальними порушеннями в домашніх умовах;
- навчання батьків (матері) спеціальним виховним прийомам, необхідним для корекції особистості дитини;
- корекція розуміння батьками проблем їхньої дитини, а саме: виключення гіперболізації, мінімізації або заперечення наявності проблем у дитини;
- корекція внутрішнього психологічного стану батьків: стан неуспіху, пов'язане з порушеннями у розвитку дитини, має поступово перейти в розуміння можливостей дитини, в радість від її «маленьких» успіхів;
- корекція неконструктивних форм поведінки батьків (агресії, придушення негативних бажань, ескапізму, примітивізації поведінки та ін.), їх заміна на продуктивні форми взаємостосунків у соціумі;
- здійснення особистісного зростання батьків у процесі взаємодії зі своєю дитиною, в процесі її навчання і виховання за допомогою психолога; перехід батьків з позиції переживання за свою дитину через його особливості в позицію творчого пошуку реалізації можливостей дитини;
- підвищення особистісної самооцінки батьків у зв'язку з можливістю побачити результати своєї титанічної праці в успіхах дитини;
- трансформація освітньо-виховного процесу, що реалізується батьками по відношенню до дитини, в психокорекційний процес по відношенню до себе самого; творча діяльність батьків, спрямована на їхню дитину, допомагає їм самим, лікуючи від негативного впливу психотравмуючої ситуації.

Система корекційної допомоги конкретній сім'ї вибудовується на основі виявленої в процесі комплексного обстеження специфіки особистісних і міжособистісних порушень. Методика психологічної допомоги родині, яка виховує дитину з інтелектуальними порушеннями, включає наступні напрями роботи:

- корекція емоційно-особистісних і поведінкових порушень у дітей з відхиленнями у розвитку;
- корекція порушень в особистісній і міжособистісній сферах батьків.

Останній напрям представлено, як було вище вказано, двома блоками: психолого-педагогічною корекцією і психокорекцією (індивідуальною і груповою).

Корекція емоційно-вольових, комунікативно-поведінкових і особистісних проблем у дітей з інтелектуальними порушеннями здійснюється з урахуванням рівня їх інтелектуальних можливостей і вираженості порушень в психічній сфері [1,2,3].

Корекція емоційно-вольової, поведінкової, особистісної та міжособистісної сфер дитини з відхиленнями у розвитку має кілька напрямів

Корекція емоційно-особистісних порушень і поведінкових девіацій у дітей з інтелектуальними порушеннями здійснюється за допомогою відомих прийомів

арттерапії, ігро- та казкотерапії в індивідуальній та груповій формах [1,2,3].

Оптимізація дитячо-батьківських і батьківсько-дитячих взаєностосунків проводиться під керівництвом психолога в процесі спільних занять та тренінгових ігор [3].

Формою реалізації психокорекційних цілей є індивідуальні та групові заняття. З дітьми, що мають виражені і важкі порушення, заняття проводяться тільки в

індивідуальній формі. У разі необхідності заняття з такими дітьми можуть проводитися в присутності вчителя, вихователя або кого-небудь з близьких осіб. Заняття з дітьми, що проводяться в присутності батьків, використовуються і для формування адекватних взаємостосунків між дитиною і батьками.

Тривалість занять залежить від віку і вираженості порушень дитини. Вона варіюється від 15 до 35 хвилин. Частота занять – один-два рази на тиждень.

Організуючи заняття з дитиною і її матір'ю, психолог ставить перед собою два види цілей. З одного боку, здійснивши психолого-педагогічне вивчення дитини, психолог визначає освітні цілі і освітній маршрут дитини з відхиленнями у розвитку. В рамках цього напряму психолог навчає матір спеціальним корекційним і методичним прийомам, необхідним для проведення занять з дитиною в домашніх умовах, і спеціальним виховним прийомам, необхідним для корекції особистості аномального дитини. З іншого боку, встановивши емоційний контакт з матір'ю дитини з відхиленнями у розвитку на індивідуальних заняттях, психолог здійснює корекцію її внутрішнього психологічного стану і корекцію взаємовідносин між нею і дитиною.

Коригуючи взаємини між матір'ю і дитиною, психолог може використовувати такі психокорекційні техніки і методи: холдинг-терапію, арттерапію, вокалотерапію, музикотерапію, хореотерапію, естетотерапію, бібліотерапію, казкотерапію, туротерапію, трудотерапію і терапію любов'ю.

Психокорекційний напрям психолого-педагогічного супроводу дітей з інтелектуальними порушеннями дає змогу:

- корегувати психологічні порушення у батьків (тривогу, очікування перманентного неуспіху в навчанні своєї дитини, станів, пов'язаних з розумінням себе як неспроможної людини);

- корегувати неадекватні поведінкові реакції батьків як щодо своїх дітей (покарання за будь-яку провину, окрик, придушення особистості дитини), так і у стосунках із соціумом (скандальну поведінку, неадекватні поведінкові реакції, агресивну поведінку, реакції протесту);

- гармонізувати стосунки у діаді батьки-дитина; між матір'ю та іншими членами сім'ї; членами сім'ї та іншими (сторонніми) особами.

При психокорекції відбувається формування нових життєвих орієнтирів у батьків щодо дитини з відхиленнями у розвитку.

Індивідуальна форма роботи здійснюється у вигляді бесід психолога з батьками дитини з інтелектуальними порушеннями. На відміну від групових занять, в яких провідною орієнтацією є тематична і інтеракційна, індивідуальна психокорекційна робота націлена в основному на вивчення біографії родини особливої дитини, життєвого шляху її батьків, особливостей їхньої особистості, історії захворювання дитини, стосунків з родичами і знайомими. У процесі бесіди встановлюється або розширюється контакт, який вже мав місце на етапі освітньо-просвітницької роботи, діагностичної процедури і консультування.

Метод групової роботи для батьків дітей з порушеннями інтелектуального розвитку включає їхню спільну діяльність, у якій вони, за допомогою психолога, працюючи у групі над вирішенням групових завдань, вибирають напрями власної діяльності, засоби її досягнення і встановлюють норми взаємодії.

У кінцевому підсумку ми можемо зауважити, що позитивне ставлення до

дитини з порушеннями інтелектуального розвитку, формування установки на прийняття її дефекту дозволяють батькам віднайти новий життєвий сенс, підвищити самооцінку, гармонізувати самосвідомість и взаємини з дитиною. Позитивний вплив батьків на дитину з проблемами в розвитку оптимізує її взаємостосунки з соціальним оточенням, формує в неї моральні якості і доброзичливе ставлення до світу.

В результаті психокорекційної роботи з родиною у батьків формується позитивна виховна модель, спрямована на співпрацю. Корекція світовідчуття і гармонізація самосвідомості дозволяють змінити ставлення батьків до дитини і сприйняття її проблем.

Така модель стосунків формує творче співробітництво між батьками і дитиною. Це дозволяє оптимізувати соціальну детермінанту розвитку дитини та її інтеграцію в соціум.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, активізація діяльності батьків у наданні допомоги дитині є основним психокорекційним механізмом, що сприяє гармонізації функціонування їхньої родини. У процесі впровадження психологічного супроводу родини, яка виховує дитину з порушеннями інтелектуального розвитку, особлива увага приділяється позитивному впливу близьких на дитину, створення адекватних умов для її навчання не тільки в спеціальній установі, а й удома. Отже, внутрішньосімейна атмосфера може розглядатись як корекційна, яка своїм гармонійним впливом розвиває дитину, формує в неї позитивні моральні якості, доброзичливе ставлення до оточуючих, сприяє подальшій соціалізації. Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні науково-методичного забезпечення психолого-педагогічного супроводу родини, яка виховує дитину з порушеннями інтелектуального розвитку даної категорії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Душка А.Л. Концепция психологической помощи семьям, которые воспитывают особых детей /А.Л. Душка // Вестник Одесского національного университета. Психология. Том 16. Выпуск 2. – 2011. – 29-36.
2. Сухіна І.В. Родинно-орієнтований підхід у контексті комплексної психолого- педагогічної допомоги дітям з аутизмом. / І.В. Сухіна // Освіта дітей з особливими потребами: шляхи розбудови. – №5. – 2014. – С.182-192.
3. Ткачева В.В. Психолого-педагогическое изучение семьи, воспитывающей ребенка с отклонениями развития / В.В. Ткачева // Психолого-педагогическая диагностика. М.: Академия, 2003. – С. 280-290.
4. Positive parenting of children with developmental disabilities: a meta-analysis / T.T. Dyches, T.B. Smith, B.B. Korth et al. // Res. Dev. Disabil. 2012. № 33(6). P. 2213-2220.
5. Processes of enhanced self-understanding during a counselling programme for parents of children with disabilities / K.T. Haugstvedt, S. Graff-Iversen, I.R. Bukholm et al. // Scand. J. Caring Sci. 2013. № 27(1). P. 108-116.

REFERENCES:

1. Dushka A.L. (2011). Kontseptsyia psykhologicheskoi pomoschy semiam, kotorye vospityvayut osobykh detey. Vestnyk Odesskoho natsionalnogo unyversyteta. Psykhologhiya. Tom 16. Vypusk 2. – pp. 29-36.
2. Sukhina I.V. (2014). Rodynno-oriyentovanyi pidhid u konteksti kompleksnoyi psyhologo- pedagogichnoyi dopomogy dityam z autyzmom. // Osvita ditei z osoblyvymy potrebamy: shlyahy rozbudovy. №5. – pp.182-192.
3. Tkacheva V.V. (2003) Psykhologo-pedagogicheskoye izuchenye semy, vospytyvayushchei rebenka s otkloneniyamy razvytiya. Psykhologo-pedagogicheskaya diahnostika. M.: Akademyia, – pp. 280-290.

4. Positive parenting of children with developmental disabilities: a meta-analysis (2012). /

T.T. Dyches, T.B. Smith, B.B. Korth et al. // Res. Dev. Disabil. № 33(6). pp. 2213-2220.

5. Processes of enhanced self-understanding during a counselling programme for parents of children with disabilities (2013). / K.T. Haugstvedt, S. Graff-Iversen, I.R. Bukholm et al. // Scand. J. Caring Sci. № 27(1). pp. 108-116.

Iryna Sukhina Features of psychological support for families raising children with intellectual disabilities

The article reveals the relevance and feasibility of developing psychological support for families raising children with intellectual disabilities. We consider the problems faced by families and the causes of violations of their functioning.

The features of the provision of psychological assistance to families raising children with intellectual disabilities are highlighted. The content of psychological support for families is revealed, the main areas of work (psychological study of families, psychological counseling for families, psychological, educational, and psychological correction work with children and parents) reveal the goals and objectives of these areas. Psychocorrectional mechanisms that contribute to the harmonization of families raising children and intellectual disabilities are considered. Prospects for further research in this direction are also indicated.

Approach to a family that educates a child with intellectual disabilities regards it as a rehabilitation structure that has potential opportunities to create the most favorable conditions for the development and upbringing of the child. A positive attitude to a child with intellectual disabilities and the formation of an installation to take on its peculiarities allow parents to find new life sense, increase self-esteem, harmonize self-awareness and relationships with the child.

The activation of the activities of parents and the formation in their minds of the need for assistance in the child is the main psycho-correction mechanism that promotes the harmonization of their psyche. In the process of conducting psychological measures, the knowledge of parents about the psychophysical features of the child is constantly expanding, their pedagogical competence, educational potential of the family increases. They also acquire practical skills that allow them to communicate with the child methodically and effectively take care of them.

Keywords: *psychological support, children with intellectual disabilities, psychological and pedagogical direction of work, psychocorrectional direction of work.*